

Συντήρηση και αποκατάσταση αρχαιοτήτων, μνημείων και έργων τέχνης

Ευρύκλεια Καραγιαννίδου

Χημικός-Συγγραφέας

M.Sc. Conservation and Restoration of Historic Buildings and Monuments, Frederick

University Cyprus

M.Sc. Polymer Science and Technology, Aristotle University of Thessaloniki

evrykleia21@hotmail.com

Περίληψη

Ο Β' Παγκόσμιος πόλεμος και οι επιπτώσεις του ήταν αφορμή για να τεθούν σε παγκόσμια κλίμακα τα προβλήματα που ανέκυψαν από αυτόν. Ιδιαίτερα στα έργα τέχνης και στα μνημεία της πολιτιστικής κληρονομιάς οι συνέπειες ήταν ανυπολόγιστες. Όλοι οι διεθνείς οργανισμοί (UNESCO, ICOMOS, COE κ.ά.) κινητοποιήθηκαν και αυτό γιατί τούς ένωνε η κοινή κληρονομιά και η προστασία της. Ο βασικός άξονας της προβληματικής ήταν να καταγραφούν τα προβλήματα, να διερευνηθούν και να αναλυθούν, προκειμένου να γίνει μια διεπιστημονική προσπάθεια επίλυσής τους. Διάφορες συμβάσεις, ψηφίσματα, συμπεράσματα, συστάσεις και πολλές άλλες φόρμες επικοινωνίας μεταξύ των κρατών και των διεθνών οργανισμών κωδικοποιούνται με το ένδυμα ή αλλιώς υπό τον γενικό όρο «Χάρτα», η οποία περιλαμβάνει συστηματοποιημένους κανόνες, θα έλεγε κανείς ίσως και οδηγίες για τη συντήρηση και την αποκατάσταση των αρχαιοτήτων, των μνημείων και των έργων τέχνης.

Λέξεις-κλειδιά: Β' Παγκόσμιος Πόλεμος, Πολιτιστική Κληρονομιά, Διεθνείς Οργανισμοί, UNESCO, Συντήρηση και Αποκατάσταση, Χάρτα Πολιτιστικής Κληρονομιάς, Διεπιστημονική Προσέγγιση.

1. Εισαγωγή

Το 1949 αποτελεί χρονιά ορόσημο με την UNESCO να δείχνει τεράστιο ενδιαφέρον στα θέματα προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς. Στις 25-31 Μαΐου του 1964 διοργανώνεται στη Βενετία Διεθνές Συνέδριο από το Διεθνές Συμβούλιο Μνημείων και Τοποθεσιών (ICOMOS), η λήξη του οποίου σηματοδοτεί την ψήφιση αρχών και δεοντολογίας σε θέματα αποκατάστασης αρχαιοτήτων και έργων τέχνης. Ο Χάρτης αυτός για την Αποκατάσταση και Συντήρηση Μνημείων και Μνημειακών Συνόλων είναι γνωστός ως «Χάρτα της Βενετίας» και αποτελεί, έως και τις μέρες μας, τόπο αναφοράς αρχών και κανόνων σε θέματα αποκατάστασης. Αποτελεί δε ορόσημο σε θέματα συντήρησης, παρά τις όποιες αόριστες μερικές φορές διατυπώσεις της και παρά τις νέες τάσεις αναθεώρησής της. Μεταξύ άλλων, στη Χάρτα της Βενετίας ενσωματώνονται, επαναδιατυπώνονται και αναθεωρούνται αρχές και ψηφίσματα παλαιότερων Χαρτών όπως του 1931 (Χάρτα των Αθηνών) κ.ά.

Εικόνα 1. Οι αποκαταστάσεις των μνημείων που παρουσιάστηκαν στη Συνδιάσκεψη των Αθηνών

Πολλά από τα εκθέματα των μουσείων μετά βίας σώθηκαν από τους βομβαρδισμούς αλλά και τις κλοπές. Το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο της Αθήνας, μπόρεσε να διασώσει πολλές από τις συλλογές του, θάβοντάς τες κάτω από τα δάπεδα των αιθουσών του Μουσείου.

Εικόνα 2. ©Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο Μνήμες 1940-1941

Αντίστοιχες δράσεις απόκρυψης των έργων τέχνης έλαβαν χώρα και σε μουσεία του εξωτερικού, όπως για παράδειγμα στο Μουσείο του Λούβρου στο Παρίσι, Βρετανικό Μουσείο στο Λονδίνο, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο στη Μαδρίτη κ.ά.

Εικόνα 3. © Μουσείο Λούβρου Παρίσι ©Getty Images

Εικόνα 4. © Μουσείο Πράδο στην Ισπανία

Η Χάρτα της Βενετίας αναγνωρίζεται διεθνώς ως ένα διαχρονικό πλαίσιο κατευθυντήριων αρχών που διέπουν τη θεωρία και κυρίως την πράξη της αποκατάστασης και της συντήρησης κάθε είδους μνημείου ή έργου τέχνης. Αποτελείται από 16 άρθρα στα οποία σε συντομία γίνεται λόγος για τη συστηματική και μόνιμη φροντίδα της πολιτιστικής κληρονομιάς. Φροντίδα τόσο σε επίπεδο πρόληψης όσο και σε επίπεδο συστηματικής επέμβασης. Επισημαίνεται με κάθε έμφαση ο σημαντικός ρόλος της επιστήμης και της τεχνολογίας, τόσο σε επίπεδο υλικών όσο και σε επίπεδο μεθόδων όπως και ο πολύ σημαντικός ρόλος της διεπιστημονικότητας. Προβάλλεται η ανάγκη ολοκληρωμένης τεκμηρίωσης όλων των σταδίων συντήρησης και αποκατάστασης ώστε να υπάρχουν διαθέσιμα όλα τα τεκμήρια για τους μελλοντικούς επαγγελματίες (π.χ. συντηρητές, χημικούς, αρχαιολόγους, αρχιτέκτονες, ιστορικούς κ.ά.) που θα ασχοληθούν με τη φροντίδα και διάσωση των θησαυρών της πολιτιστικής κληρονομιάς. Επίσης, προβάλλεται και το αίτημα της «αντιστρεψιμότητας» των υλικών συντήρησης και αποκατάστασης, αίτημα καίριο και εξαιρετικά σημαντικό. Κάθε νέο υλικό και νέα μέθοδος που ανακαλύπτεται και εφαρμόζεται από τους/τις μελετητές/τριες της εκάστοτε εποχής θα πρέπει να μπορεί να απομακρυνθεί από τους/τις μελλοντικούς/ές συντηρητές/τριες εύκολα και χωρίς την πρόκληση επιπλέον φθορών.

2. Η θεωρία του Cesare Brandi

Η ιδέα της αποκατάστασης γεννιέται στη Γαλλία και επιβεβαιώνεται στην τελευταία δεκαετία του 18ου αιώνα με τη Γαλλική Επανάσταση. Η σημαντικότερη αλλαγή που συντελείται με τη Γαλλική Επανάσταση είναι το πέρασμα των έργων τέχνης και επομένως και η ευθύνη της συντήρησής τους από τους ιδιώτες στο κράτος. Ο Brandi (1906-1988, κριτικός τέχνης, ιστορικός και ειδικός στη θεωρία της συντήρησης και αποκατάστασης) μέσα από το έργο του επιδιώκει μια φιλοσοφική διατύπωση του προβλήματος της αποκατάστασης με θεωρητική προσέγγιση αλλά και υποδείξεις σε θέματα εφαρμογής. Η αποκατάσταση, για τον Brandi, δεν είναι μια οποιαδήποτε επέμβαση, δηλαδή μια επαναφορά ενός έργου της ανθρώπινης δραστηριότητας σε μια αποτελεσματική χρήση, ή λειτουργία, δηλαδή επαναφορά της κανονικότητάς του. Κάτι τέτοιο, θα αφορούσε αντικείμενα βιομηχανικής χρήσης ή αλλιώς ευρείας κατανάλωσης. Τα έργα τέχνης φέρουν υψηλές αισθητικές και ιστορικές αξίες, τέτοιες που πρέπει και οφείλει ο κάθε πολιτισμός και η κάθε εποχή να τις μεταφέρει στις επόμενες

γενιές. Επομένως, ένας/μία συντηρητής/τρια δεν αποσκοπεί να επαναφέρει τη λειτουργικότητα ενός αντικειμένου αλλά την προστασία και διάσωσή του για τις επόμενες γενιές. Πολλές φορές η υλική υπόσταση ενός έργου τέχνης αναγκάζεται να θυσιάσει προκειμένου να διατηρηθούν οι αισθητικές και ιστορικές αξίες του. Σύμφωνα με τον Brandi (1994) «η αποκατάσταση πρέπει να έχει ως σκοπό την ανάπτυξη της εν δυνάμει ενότητας ενός έργου τέχνης, με τον όρο ότι δεν θα διαταραχθεί και δε θα πλαστογραφηθεί η καλλιτεχνική και ιστορική αξία του και δε θα απαλειφθεί κανένα ίχνος από την πορεία του έργου στο χρόνο». Όσον αφορά στην αρχιτεκτονική, η ανάγκη να αποδοθεί η στατική και η μορφολογική επάρκεια σε ένα οικοδόμημα απαιτεί τη χρήση ίδιου υλικού π.χ. περίπτωση αναστήλωσης ενός κίονα. Επίσης, οποιαδήποτε συμπλήρωση γίνεται σε ένα έργο θα πρέπει να είναι εύκολα αναγνωρίσιμη. Δηλαδή, η συμπλήρωση θα πρέπει να μη γίνεται αντιληπτή από την απόσταση από την οποία βλέπουμε ένα έργο, αλλά να είναι εύκολα αναγνωρίσιμη χωρίς ειδική βοήθεια σε μια προσεκτική παρατήρηση από κοντά και φυσικά κάθε επέμβαση αποκατάστασης δε θα πρέπει να αποκλείει αλλά να διευκολύνει τις πιθανές μελλοντικές επεμβάσεις (αντιστρεψιμότητα).

Εικόνα 5. Αριστερά©Van Witt Fine Art Conservation, δεξιά©Restoration Chelsea Associates

Εικόνα 6. ©pinterest

3. Οι βασικές αρχές της συντήρησης και αποκατάστασης

Κάθε περίπτωση συντήρησης και αποκατάστασης ενός έργου τέχνης και μνημείου είναι ξεχωριστή και ως τέτοια θα πρέπει πάντα να αντιμετωπίζεται. Υπάρχουν ωστόσο μερικές βασικές αρχές που θα πρέπει κάθε φορά να λαμβάνονται υπόψη και να τηρούνται. Αυτές είναι:

1. Η Αρχή της Ελάχιστης Επέμβασης: από όλες τις πιθανές επεμβάσεις συντήρησης θα πρέπει να προτιμώνται οι λιγότερο παρεμβατικές και να εκτελούνται στη μικρότερη δυνατή έκταση και βαθμό
2. Η Αρχή της Αντιστρεψιμότητας: οι επεμβάσεις θα πρέπει να είναι κατά το δυνατόν αναστρέψιμες, δηλαδή να μπορούν να αφαιρεθούν τα υλικά που είχαν εισαχθεί από τους/τις συντηρητές/τριες και το αντικείμενο να μπορεί να επιστρέψει στην προηγούμενή του κατάσταση και να δεχθεί επόμενες μελλοντικές επεμβάσεις. Αυτό είναι πολύ σημαντικό, αφού γνωρίζουμε ότι όλα σχεδόν τα υλικά που χρησιμοποιούνται, με τα χρόνια αναβαθμίζονται και βελτιώνονται από τους επιστήμονες.

3. Η Αρχή των Διακριτών Επεμβάσεων και Νέων Υλικών: οι επεμβάσεις και τα νέα υλικά που χρησιμοποιούνται στα έργα τέχνης και στα μνημεία θα πρέπει να είναι διακριτά ακόμα και από μη ειδικούς.
4. Η Αρχή της Συμβατότητας: τα νέα υλικά και οι νέες τεχνικές που εφαρμόζονται στη συντήρηση θα πρέπει να είναι κατά το δυνατόν συμβατά με τα αρχικά υλικά και με την εποχή του πρωτότυπου υλικού.

Εικόνα 7. Εξώφυλλα βιβλίων για τις αρχές συντήρησης και αποκατάστασης

Η αρχή της αντιστρεψιμότητας αποτελεί μια δικλείδα ασφαλείας κατά τις επεμβάσεις συντήρησης και αποκατάστασης. Σημαίνει την δυνατότητα των συντηρητών/τριών του παρόντος αλλά κυρίως του μέλλοντος να έχουν τη δυνατότητα να απομακρύνουν ένα υλικό ή γενικότερα μια επέμβαση που στο πέρασμα του χρόνου έχει υποβαθμιστεί ή αστοχήσει. Τα υλικά της κάθε εποχής μπορεί να φαίνονται στην αρχή τεχνολογικά και επιστημονικά μοναδικά, όμως η διάρκειά τους στον χρόνο δεν μπορεί να αποδειχθεί εξ αρχής. Χρειάζεται χρόνος, με τη συνοδεία πολλών επιστημονικών μελετών. Για αυτό, θα πρέπει κανείς να στέκεται με ιδιαίτερη επιφύλαξη και με κριτική σκέψη απέναντί τους, ώστε να εξασφαλίσει ότι τα υλικά που επρόκειτο να χρησιμοποιήσει θα μπορούν στο μέλλον να αφαιρεθούν.

Η διάκριση του αυθεντικού υλικού από οποιοδήποτε υλικό αποκατάστασης θα πρέπει να μπορεί να γίνεται τόσο από το μάτι ενός ειδικού όσο και από το μάτι ενός μη. Η ηθική της συντήρησης άλλωστε επιβάλλει να υπάρχει απόλυτη και ξεκάθαρη εικόνα, χωρίς συγχύσεις και παρερμηνείες. Υπάρχει ένα πολύ λεπτό νήμα που ισορροπεί ανάμεσα στην αισθητικά αποδεκτή επέμβαση και την αρχή της διακριτής επέμβασης και η αλήθεια είναι ότι δεν έχουν εκλείψει ακαλαίσθητες αποκαταστάσεις όλα αυτά τα χρόνια. Δεν πρέπει να ξεχνάμε ποτέ πως οι επεμβάσεις συντήρησης και αποκατάστασης γίνονται σε έργα τέχνης και όχι σε χρηστικά αντικείμενα της καθημερινότητάς μας. Για αυτό και η καλλιτεχνική και αισθητική παιδεία του συντηρητή κρίνεται πολύ σημαντική.

Με την αρχή της συμβατότητας προτείνονται εκείνα τα υλικά επέμβασης τα οποία έχουν κοινές ή σχεδόν κοινές ιδιότητες με το αυθεντικό υλικό. Στη γλυπτική για παράδειγμα που το υλικό είναι συνήθως λευκό μάρμαρο, ένας/μία συντηρητής/τρια θα επιλέξει υλικά κοντινά προς αυτό, όπως κονιάματα με βάση το ανθρακικό ασβέστιο. Η συμβατότητα των υλικών μεταξύ τους επιτρέπει τη σωστή συνεργασία τους σε επίπεδο επιστήμης υλικών και φυσικοχημικών ιδιοτήτων και κατά επέκταση πολύ καλύτερα αποτελέσματα σε βάθος χρόνου.

Εικόνα 8. Δελφοί ©pinterest

Η τεκμηρίωση αποσκοπεί στο να δείξει με κάθε λεπτομέρεια ένας/μία συντηρητής/τρια σήμερα όλες τις εργασίες που κάνει και τον τρόπο που τις κάνει, σε επίπεδο επεμβάσεων, στις γενιές των συντηρητών/τριών του μέλλοντος. Αυτό σημαίνει πως η τεκμηρίωση θα πρέπει να περιλαμβάνει αναλυτικές μελέτες και εκθέσεις όλων των εργασιών σε κάθε στάδιο της συντήρησης και αποκατάστασης όπως σχέδια, σκίτσα, φωτογραφίες, συνοδευτικές χημικές και ενόργανες αναλύσεις, καθώς και οποιοδήποτε άλλο μέσο κρίνει ο/η ίδιος/ια απαραίτητο ώστε να μπορεί να αποδείξει με τρόπο σαφή και κατανοητό τη μεθοδολογία που ακολούθησε και γιατί επέλεξε να την ακολουθήσει.

Η αρχή της εφαρμογής σύγχρονων διαγνωστικών μεθόδων θέτει το θέμα της εφαρμογής εξειδικευμένων διαγνωστικών τεχνικών από το χώρο των θετικών επιστημών στα έργα τέχνης όπως η περίθλαση ακτίνων –X (X-Ray Diffraction analysis ή αλλιώς XRD), η οπτική και ηλεκτρονική μικροσκοπία (Optical Polarized Microscopy analysis -OPA), η φασματοσκοπία υπερύθρου μετασχηματισμού Fourier (Fourier Transform Infrared Spectroscopy-FTIR), η φασματοσκοπία Raman, ο φθορισμός ακτίνων (X-Ray Fluorescence-XRF), η θερμική ανάλυση (Differential Scanning Calorimetry-DSC και Thermogravimetric analysis-TGA) η χρωματογραφία υψηλής πίεσης (High Pressure Liquid Chromatography-HPLC), η φασματοσκοπία μαζών (Mass Spectrometry-MS) κ.ά., με στόχο να αντλήσουμε την κάθε πολύτιμη πληροφορία που μπορεί να μεταφέρει ένα έργο τέχνης και είναι μακροσκοπικά αδύνατη. Επιπλέον όλες αυτές οι αναλυτικές μέθοδοι μπορούν να συμβάλλουν στη σωστή λήψη αποφάσεων σε ότι έχει να κάνει με τη σωστή επιλογή της καταλληλότερης μεθόδου επέμβασης αποκατάστασης και συντήρησης.

Η κορωνίδα των αρχών σε μια επιστημονική συντήρηση είναι ο σεβασμός και η διατήρηση της αυθεντικότητας ενός έργου τέχνης. Αυτό σημαίνει πως μέγιστη επιδίωξη πάντα είναι η άντληση όλων εκείνων των πληροφοριών έτσι ώστε ένας ειδικός να μπορέσει να ερμηνεύσει ένα έργο με τον καλύτερο και πιο ακριβή τρόπο. Όλες οι παραπάνω αρχές που αναφέρθηκαν υπηρετούν την αρχή της διατήρησης της αυθεντικότητας ενός έργου και τίποτα δεν μπορεί και δεν πρέπει να την παρακάμψει.

4. Επίλογος

Η επέμβαση ενός/μίας συντηρητή/τριας σε ένα έργο τέχνης επαναπροσδιορίζει τον ρόλο του τελευταίου και το μετατρέπει σε μουσειακό έκθεμα. Πρόκειται για μια εργασία σχολαστική συνοδευόμενη από πολλά ηθικά διλλήματα, τα οποία θα απασχολούν τους εκάστοτε επιστήμονες και συντηρητές/τριες της κάθε εποχής. Πρέπει να γίνεται επιφανειακή αποκατάσταση και σε ποιο επίπεδο πρέπει αυτή να σταματά; Πρέπει να κρύβεται (να είναι δηλαδή αθέατη) η αποκατάσταση, προκειμένου να μην υποβαθμίζεται η αισθητική πληρότητα και ενότητα ενός έργου ή πρέπει να είναι ορατή για να μπορεί να καταλάβει ο καθένας ότι πρόκειται για νέα επέμβαση; Πότε θυσιάζεται η αισθητική και για ποιους λόγους;

Πρέπει να γίνεται αποκατάσταση έπειτα από ένα πόλεμο ή έναν βανδαλισμό ή πρόκληση ζημιών; Υπάρχει αισθητική ποιότητα σε φθαρμένα από τον χρόνο έργα τέχνης που έχουν ακρωτηριαστεί ή είναι ακάθαρτα και αν υπάρχει, γιατί θα πρέπει εμείς να επεμβαίνουμε με μια νέα αισθητική αποκατάσταση-όχι απαραίτητως συμπληρώνοντας τα σπασμένα κομμάτια; και πολλά άλλα.

Εικόνα 9. Αριστερά φωτογραφία του Παρθενώνα τραβηγμένη στις 17 Απριλίου 1898. Από το βιβλίο «Η Ελλάδα το ταξίδι των Ελληνιστών», Συγγραφείς Χάρης Γιακουμής και Ιζαμπέλ Ρουά, Εκδόσεις Picard 1998, ISBN 9789607418364, δεξιά φωτογραφία του Παρθενώνα σήμερα ©pinterest

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Brandi, C. (1994). L'ipotesi di ricostruzione del tempio di Giove a Selinunte. In M. Cordaro (Ed.), *Cesare Brandi: Il restauro. Teoria e pratica*. Roma: Edizioni Riuniti.
- Brandi, C. (2015). *Restoration theory and practice* (Ed. G. Basile). AISAR Editore.
- Nardi, R. (2014). Conservation, restoration and preservation in classical archaeology. In C. Smith (Ed.), *Encyclopedia of global archaeology*. New York: Springer, 1669–1670.
- Woo Sil Yoo, Kang, K., Kim, J. G., & Yoo, Y. (2022). Extraction of color information and visualization of color differences between digital images through pixel-by-pixel color-difference mapping. *Heritage*, 5, 3923–3945.
- Καραγιαννίδου, Ε. (2023). *Τα μνημεία της Ακρόπολης των Αθηνών: Από τη θεωρία στην πράξη-Κριτικός σχολιασμός βάσει της Χάρτας της Βενετίας και της θεωρίας του Cesare Brandi* (Αδημοσίευτη Διπλωματική Εργασία). Διατμηματικό Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα στη Συντήρηση και Αποκατάσταση Μνημείων και Ιστορικών Κατασκευών, Πολυτεχνική Σχολή, Frederick University, Κύπρος.
- Ζάμπας, Κ. (2021). Ο Χάρτης των Αθηνών-Η θεμελίωση των αρχών των αναστηλώσεων και η περίπτωση της Ακρόπολης. *Θέματα Αρχαιολογίας*, 5(1), 22–51.

Δικτυογραφία

- British Museum's WWII storage in the Underground | Download Scientific Diagram
- New book reveals how Britain's great museums hid their priceless exhibits from Hitler's bombs | Daily Mail Online
- Protected Art - Exhibition - Museo Nacional del Prado
- The Monuments Men: Rescuing art from the Nazis | Harvard Magazine

